

Lliçó Inaugural
Curs Acadèmic 2016-2017

ARCHAEOLOGIAE LAVS
(‘ELOGI DE L’ARQUEOLOGIA’)

per
Lorenzo Abad Casal
Catedràtic d'Arqueologia

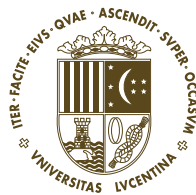

Universitat d'Alacant
15 de setembre de 2016

Lliçó Inaugural

Curs Acadèmic 2016-2017

U n i v e r s i t a t d ' A l a c a n t

ARCHAEOLOGIAE LAVS
(‘ELOGI DE L’ARQUEOLOGIA’)

LORENZO ABAD CASAL
CATEDRÀTIC D’ARQUEOLOGIA

Avui tinc l'honor de pronunciar la lliçó inaugural d'aquest curs acadèmic, no tant per mèrits personals, sinó pels molts anys transcorreguts des que vaig prendre possessió a València, l'any 1979, quan la universitat d'Alacant encara no existia.

Aquest acte acadèmic és un bon moment per a, des del present, mirar cap al passat i sobretot cap al futur. Puc dir que estic satisfet d'haver contribuït a posar en marxa els estudis d'Arqueologia dins de la nostra universitat. I sobretot d'haver pogut aglutinar un grup de deixebles que són avui referents en l'àmbit d'aquesta disciplina. Dues coses que van íntimament lligades. L'arqueologia ha sigut el meu treball, però també la meua vida. Arqueologia entesa en el sentit més ampli, no solament com a excavació, que per molt que la mentalitat popular, els mitjans de difusió i, cosa que és més greu, fins i tot les nostres pròpies autoritats s'entesten a reduir-la a aquest activitat, no és més que una part de l'arqueologia. L'excavació és arqueologia, indubtablement, però l'arqueologia és molt més que excavació. No pot haver-hi excavació sense arqueologia, però sí que pot i deu haver-hi arqueologia sense excavació.

El títol escollit per a aquesta lliçó és *Elogi de l'arqueologia, Archaeologiae laus*, títol que s'inspira en la *Stultitiae laus, 'elogi de la bogeria'*, d'Erasme de Rotterdam. No és la meua intenció, per descomptat, relacionar *archaeologia* amb *stultitia*, encara que una certa *stultitia*, una certa insensatesa, sí que sembla necessària per a haver-se dedicat a l'estudi d'aquesta disciplina. Un lleu alè d'aquesta *stultitia*, d'aquesta bogeria, és la que ha permès que l'arqueologia haja arrelat en la Universitat d'Alacant i que haja sigut capdavantera a adaptar-la als nous temps, a obrir-la temàticament i a superar la rígida cotilla que l'equiparava a l'antiguitat o a una disciplina metodològica que solament servia per a excavar. Crec que hem contribuït a ampliar-ne els mètodes d'estudi, la concepció disciplinària i la fonamentació teòrica a tota la història de la humanitat.

Dic història de la humanitat i dic bé, o si més no, dic el que vull dir. Des del moment en què la humanitat apareix i fins avui dia, l'arqueologia té molt a fer i molt a dir. Busca —i a voltes fins i tot troba— fets, esdeveniments, processos a través

dels quals s'infereixen pensaments, idees, models, que amb l'ajuda d'altres mètodes i d'altres disciplines poden contribuir a millorar el coneixement de l'ésser humà i del món en què desenvolupa la seua existència.

Unes pinzellades sobre la història de la disciplina

Per a entendre què és l'arqueologia, o com a mínim, què pensem avui dia que és l'arqueologia, cal remuntar-se a molt de temps arrere. Que per això som també, no ho perdem de vista, historiadors.¹

Arqueologia és una paraula utilitzada per l'historiador grec Tucídides per als episodis que desembocaran en la guerra del Peloponès, en la segona meitat del segle v abans de la nostra era. Era una «ciència del temps antic», una mena d'història de Grècia immediatament anterior a la seua època. Curiosament, la primera vegada que apareix el mot no es refereix en absolut al que serà la seua raó de ser: els objectes.

Entre Tucídides i el segle XIX, quan és ja habitual l'ús del terme *arqueologia*, hi ha un llarg lapse de temps que té un punt d'inflexió en el Renaixement. La invenció de la impremta ampliaria la difusió del saber sobre l'antiguitat, fins llavors molt limitat i restringit, i permetria millorar el coneixement de la història antiga i de la llengua llatina. Totes dues van facilitar la interpretació dels monuments antics, molts dels quals mai havien desaparegut de la vista, però la seua funció s'havia difuminat amb el pas del temps.

Fonts escrites, coneixement de la llengua i tracte directe amb els monuments seran des de llavors els pilars bàsics de l'estudi de l'antiguitat. Això cristal·litzarà en el segle XVIII, quan els erudits il·lustrats es pogueren dedicar al reconeixement i a la interpretació de les antiguitats, sobretot de Roma, però també de Grècia i d'altres països de l'entorn mediterrani. Cal no oblidar que l'expedició de Napoleó a Egipte, els últims anys del segle, va incloure un nombrós grup d'acadèmics preocupats per la cultura egípcia. En el seu transcurs es va descobrir la pedra Roseta, que va permetre reconèixer l'escriptura i la llengua egípcies i va marcar el camí per a desxifrar altres escriptures desconegudes, amb tot el que això implicaria per a les cultures respectives. L'intens moviment cultural que es va produir en el segle XVIII va permetre grans avanços en disciplines com la crítica textual, l'epigrafia i la numismàtica, però també en l'estudi dels objectes i el desenvolupament de les excavacions.² Ací destaquen les que l'enginyer de mines aragonès Roque Joaquín de Alcubierre va dirigir a Pompeia i Herculà per encàrrec de Carles V de Nàpols, posteriorment Carles III d'Espanya. Eren excavacions realitzades mitjançant galeries subterrànies —per a les quals tan bé es prestava la lava que cobria les ruïnes— que s'eixamplaven en els llocs on es detectaven àrees d'interès i riquesa. A aquestes excavacions se'ls deu el descobriment de nombroses estructures arquitectòniques, decoracions pintades, mosaics i

1.- Molt s'ha escrit sobre la història de l'arqueologia. Una recent obra de síntesi, ben documentada i de fàcil lectura és la de Jorge García Sánchez, *Breve historia de l'Arqueología*, Madrid, 2014.

2.- Tradicionalment s'ha assenyalat el paper del monjo benedictí Jean Mabillon i de l'escola que ell representa en la consolidació d'aquesta tendència. Reflexions sobre aquest tema, i sobre l'arqueologia clàssica en el segle XVIII en general, es poden veure en Gloria Mora Rodríguez, *Historias de mármol. La arqueología clásica española en el siglo XVIII*, Madrid 1998.

objectes mobles, i són el germen del que avui entenem com a arqueologia clàssica. Des del primer moment es va tenir en compte la conservació i manteniment de les troballes, com testimonien les mateixes ruïnes i el Museu de Nàpols creat per a conservar-les. Per exemple, la magnífica col·lecció de papirs d'Herculà que va donar nom a la vila on es va descobrir. Per a poder-los desenrotllar i llegir, l'abat Piaggio va arribar a inventar un aparell *ad hoc*, i es va crear la Reale Accademia Ercolanese per a custodiar-los i estudiar-los.

Aquestes excavacions campanianes tenen també la seua «llegenda negra». Alguns prohoms del coneixement històric de l'època, com Johann Joachim Winckelmann, els treballs del qual havien permès ni més ni menys que la sistematització de l'escultura grega, van criticar asprament el mètode i les excavacions d'Alcubierre, més com a conseqüència de rivalitats personals que no pas per discrepàncies científiques.³

El segle XVIII és el segle d'or de l'estudi de l'antiguitat clàssica, que inclou història, filologia i art, amb erudits que dominen totes aquestes disciplines. Comença l'auge del que es coneix com a *Altertumswissenschaft*, 'ciència de l'antiguitat', dins de la qual, l'arqueologia i els arqueòlegs es van orientant cada vegada més cap a l'estudi de les facetes monumentals i artístiques. L'arqueologia clàssica, és a dir, l'estudi dels monuments creats per Grècia i Roma, era el punt central d'aquest desenvolupament. Però ben prompte les potències occidentals iniciaran un període d'expansió que les portarà a dominar bona part del món conegut, i en concret, per al que ara ens interessa, el Pròxim Orient i el Nord d'Àfrica. Les cultures que hi troben revelen considerables riqueses monumentals. Per a conèixer-ne les més antigues, els mètodes que s'havien aplicat en l'estudi de les de Grècia i de Roma es demostren d'allò més eficaços. S'estudien inscripcions en llengües desconegudes que es van desxifrant a poc a poc amb l'ajuda de documents bilingües, s'excaven ciutats antigues destruïdes o colgades, en molts casos sota muntanyes d'argila que són els seus propis edificis ensorrats. A poc a poc aquestes noves «arqueologies» es van separant del tronc comú, orientades cap als seus propis monuments i a les seues pròpies necessitats. Sorgeixen així les primeres «arqueologies orientals», que, amb el pas del temps, s'aniran definint amb més claredat, a partir de les cultures a les quals dediquen la seua atenció. En molts d'aquests processos s'entreveu ja l'aplicació de principis metodològics universals, sobretot la idea estratigràfica que les

3.- Un dels episodis més curiosos és el de les «mines». Les excavacions de Pompeia i d'Herculà es van realitzar a través de galeries subterrànies, que en castellà reben el nom de *minas*. Però la paraula *mina* té també una accepció militar, segurament la més coneguda en l'època. Quan erudits alemanys van revisar els documents dels excavadors espanyols, que parlaven de «*minar las ruinas*», van barrejar tots dos sentits, el de galeria i el d'explosius (*untergraben i verminen*) i van interpretar erròniament que la tècnica d'excavació consistia a volar-les per a arrebregar els objectes. Una cosa que encara avui continua repetint-se. Podeu veure Félix Fernández Murga, *El descubrimiento de Herculano, Pompeya y Estabia*, Salamanca, 1989, 180 seg. Devem el coneixement inicial d'aquesta història al nostre col·lega i amic José María Luzón durant una inoblidable visita a Pompeia.

restes més antigues són més avall i les més modernes més amunt. Però encara faltaven mètodes que permeteren interrelacionar els diversos estrats i documentar no tant objectes i esdeveniments, sinó processos.

El camí cap a la disciplina universitària i l'establiment de la metodologia

Al llarg del segle XIX, l'arqueologia és la disciplina que preferentment s'ocupa de l'estudi del passat de l'home. El 1831 es crea a Madrid una Càtedra d'Arqueologia en el Col·legi Universal d'Humanitats de Sebastián Fábregas, que va ocupar l'antiquari de la Biblioteca Nacional, Sebastián Castellanos de Losada. Ell mateix, juntament amb altres col·legues, fundarà el 1844 l'Acadèmia Espanyola d'Arqueologia, que anys després canviarà el nom pel de Reial Acadèmia d'Arqueologia i Geografia Príncep Alfonso, entitat que desapareixerà el 1868 a causa, entre altres coses, de l'intent per disputar a la Reial Acadèmia de la Història el control que aquesta institució tenia sobre les antiguitats. Una picabaralla entre arqueologia i història, la primera de les moltes a les quals assistirem. I una picabaralla inútil, perquè la creació immediata del Museu Arqueològic Nacional va acabar desposseint d'aquest privilegi la triomfant Acadèmia de la Història.

El mateix Castellanos de Losada ocuparia el 1837-1838 la Càtedra d'Arqueologia de l'Ateneu de Madrid, i el 1856 la primera Càtedra d'Arqueologia i Numismàtica de l'Escola Superior de Diplomàtica, a la Universitat Central de Madrid. És autor del primer manual sobre arqueologia que es publica a Espanya, el *Compendio elemental de Arqueología*, dividit en tres llibres, que inclouen aspectes generals i Grècia, el primer; Roma, egipcis, perses i autors clàssics, el segon, i arqueologia artística i monumental, amb plàstica, gràfica, glíptica, numismàtica, epigrafia, torètica, iconologia i diplomàtica, el tercer. Aquesta és l'orientació de l'arqueologia que esdevindrà clàssica, la que trobarem també en els programes de l'època conservats i la que es mantindrà fins que adquireixi rang universitari l'any 1900 amb la creació d'una càtedra en la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat Central de Madrid.⁴

En aquest camí, al llarg del segle XIX s'establiran els primers principis metodològics pròpiament dits. Paradoxalment, no vindran de la mà d'aquestes «*arqueologies*», entretingudes com estaven en l'excavació d'extensos mons per descobrir, sinó que ho faran a partir d'una disciplina germana, amb la qual des d'aquest moment establirà profunds llaços: la geologia. L'estudi de la Terra exigia excavar i l'excavació serà un mètode que compartirem arqueòlegs i geòlegs. Durant les excavacions, els geòlegs van començar a trobar restes d'éssers vius que estaven colgades sota capes sedimentàries molt antigues, cosa que va obrir el camí de la paleontologia. L'interès de geòlegs i paleontòlegs per seqüenciar aquestes restes i per relacionar-les amb les diferents etapes de la història de la Terra donarà lloc a la trobada amb els qui es dedicaven a l'estudi de la història més

4.- En realitat no és una creació pròpiament dita, sinó una conseqüència de la desaparició de l'Escola Superior de Diplomàtica i del consegüent trasllat de la càtedra i del seu catedràtic, Juan Catalina García, a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat Central de Madrid. Per a tot el que hem indicat ací podeu veure Mirella Romero Recio, «*La arqueología en la enseñanza española durante el siglo XIX: nuevas aportaciones a la luz de documentos inéditos*», en *Arqueología, coleccionismo y antigüedad. España e Italia en el siglo XIX*, Sevilla, 2007, 581-601.

antiga de la humanitat i al naixement d'una nova disciplina o —més ben dit— al desenvolupament d'una ciència híbrida entre l'arqueologia i la geologia, a la qual podríem referir-nos com a *arqueologia prehistòrica* o, com passaria a denominar-se al cap de poc, simplement *prehistòria*.

Arqueologia i arqueologies

Arqueologia i prehistòria comparteixen, doncs, objectius i mètodes i s'erigeixen en disciplines generadores de coneixement històric. La diferència bàsica és la cronològica i, de manera paral·lela, el diferent desenvolupament cultural dels pobles objecte d'estudi. Es va arribar a la convenció que la prehistòria estudiava l'època de la història de la humanitat que mancava de documentació escrita i que l'arqueologia començava quan apareixia l'escriptura. Les seues estretes relacions conceptuals i metodològiques van estar presents durant molts anys en els departaments de Prehistòria i Arqueologia, o d'Arqueologia i Prehistòria, que tots hem conegut a les universitats espanyoles.

Entre l'una i l'altra s'obri un ampli període intermedi, la protohistòria, que es caracteritza per la manca de testimonis escrits directes o perquè, quan n'hi ha, no ens són comprensibles. És el cas de la cultura ibèrica, per exemple, la llengua de la qual podem llegir, però no entendre. L'existència d'escriptura no és un factor anecdòtic; reflecteix un desenvolupament cultural més complex que en part facilita el desenvolupament de la pròpia escriptura i en part ve facilitat per ell. El protohistòric és un concepte cultural, no temporal; mentre que en el cinquè o quart mil·lenni abans de nostra era el Pròxim Orient està en plena història, les nostres terres occidentals continuen encara, segons aquests criteris, en la prehistòria.

A banda d'aquesta arqueologia protohistòrica i de l'arqueologia clàssica, que podem considerar com l'*original*, en el segle xx començaran a desenvolupar-se altres arqueologies, també de contingut històric: arqueologia medieval, arqueologia moderna, arqueologia industrial, etc., que comparteixen bona part de la metodologia, però es diferencien en l'objecte històric del seu estudi i en la formació necessària per a dur-lo a terme. És un factor que s'ha de tenir molt en compte en els plans d'estudi, perquè quan l'arqueòleg diplomat isca al món laboral el seu principal bagatge serà el domini d'aquesta metodologia comuna,⁵ que haurà d'adaptar i completar amb recursos i estratègies adequats a cada època i a cada cultura.

La primera que es va desenvolupar seria l'arqueologia medieval, que apareix d'una banda com a lògica continuació temporal

5.- Una bona manera de mesurar el progrés de la metodologia arqueològica és passar revista als treballs que l'han fet possible. L'obra pionera és la de Mortimer Wheeler, *Archaeology from the Earth*, Oxford, 1954 (traducció espanyola el 1961), que va establir un mètode rigorós d'alçament de nivells i de registre gràfic; vint-i-cinc anys després, Philip Barker, en *Techniques of Archaeological Excavation*, Londres 1977, va posar les bases de la sistematització i normalització en la recollida d'informació, que va ser desenvolupada i definida per Edward Harris en *Principles of Archaeological Stratigraphy*, Londres 1979 (traducció espanyola de la segona edició, en 1991). La seua identificació i definició de la unitat estratigràfica (UE) com a nucli del treball arqueològic ha sigut la pedra angular sobre la qual s'ha desenvolupat l'arqueologia moderna. Andrea Carandini, en *Storie della terra. Manuale dello scavo archeologico*, Bari 1981, va adaptar aquests principis a la mentalitat llatina i es va convertir en manual de referència i obra insubstituïble per als arqueòlegs durant les últimes dècades. Treballs més recents, com els de Colin Renfrew i Paul Bahn, *Archaeology, Theories, Methods and Practice*,

de la clàssica i d'una altra com una forma d'enfrontar-se a l'estudi de societats molt diferents d'aquelles per a les quals s'havia desenvolupat la sintaxi de l'arqueologia clàssica. Alguns dels iniciadors d'aquesta disciplina van ser arqueòlegs procedents del món clàssic, preocupats sobretot per les seues etapes més tardanes i per com des d'aquelles etapes s'havien desenvolupat noves realitats socials i culturals, els productes de les quals eren conseqüentment diferents dels clàssics. Com podríem oblidar Ranuccio Bianchi Bandinelli, sens dubte l'arqueòleg clàssic que més ha influït en la gènesi d'aquestes noves arqueologies?

Més que d'una arqueologia medieval hauríem de parlar de diverses arqueologies medievals, ja que, com en totes les èpoques, les tècniques d'aproximació a les diferents cultures hauran d'estar determinades per les característiques pròpies de cadascuna. No és el mateix, per posar un exemple, l'arqueologia de l'Islam medieval —que en no pocs aspectes és una continuïtat de la clàssica, i per a la qual l'arqueòleg haurà de dotar-se de recursos intel·lectuals i tècnics adequats (comprensió de la cultura islàmica, coneixement de l'àrab, etc.)— que la dels pobles germànics, per als quals seran necessaris recursos més pròxims als que s'utilitzen en l'estudi de l'arqueologia prehistòrica i sobretot protohistòrica. Segurament l'arqueologia protohistòrica i l'arqueologia medieval són les branques de l'arqueologia general que més i més bé han evolucionat en les últimes dècades. Totes dues sorgeixen a l'abric de l'arqueologia clàssica, però ho fan lliures de l'enorme patrimoni i també de l'enorme llast que havia vingut creant i arrossegant des dels seus començaments en el segle XVIII. Són arqueologies més àgils, més dinàmiques, que sobretot en els primers moments són més obertes a la incorporació de les noves pautes tècniques i estratègiques que arribaran de la mà de la «*nova arqueologia*», a la qual després ens referirem.

Una vegada que l'arqueologia conquista l'edat mitjana, i que l'arqueologia medieval pren carta de naturalesa, l'interès de l'arqueologia continuarà aproximant-se als nostres dies. A poc a poc es va desenvolupant el que anomenem *arqueologia de les societats modernes*, o el que és el mateix, el reconeixement arqueològic de les societats temporalment més pròximes a nosaltres. Com més ens acostem als nostres dies, el volum d'informació material és més elevat i per tant l'objecte de l'arqueologia es multiplica exponencialment. Però també ho fan els altres tipus de documentació, especialment l'escripta. L'enfrontament larvat que es venia produint des de feia dècades entre historiadors i arqueòlegs es mostra amb tota la seua cruesa en aquesta època. S'havia acordat que l'arqueologia era una forma d'estudi de les societats prehistòriques, perquè per a conèixer-les era necessari excavar, i llevat d'unes poques excepcions (l'etnologia, per exemple), amb prou feines hi havia una altra manera d'acostar-s'hi. En el món clàssic també s'acceptava l'arqueologia com a font bàsica, perquè la documentació escrita era escassa, i en època protohistòrica perquè compartia els principis de la prehistòria i de la clàssica. A contracor, l'edat mitjana havia acabat acceptant l'interès de l'arqueologia. Però per a l'època moderna semblava totalment innecessària. El volum d'informació escrita era —es pensava— més que suficient per a conèixer tots els aspectes de les societats, i quan no, teníem per exemple la història de l'art, que estudiava els monuments visibles i podia omplir aquest buit.⁶ Quin interès podia haver-hi a obtenir informació a partir

Londres i Nova York, 1991 (edició espanyola de 1993), o de Martin Carver, *Archaeological Investigation*, Abingdon, 2009, testimonien el progrés dels treballs arqueològics i de les bases de la disciplina.

6.- Resulta curiós el paper de la història de l'art en aquest procés. Quan parlem d'història de l'antiguitat (i val per a qualsevol altre

d'uns atuell trencats, d'uns establiments dels quals tot just es conservava algun vestigi, quan documents escrits i monuments espectaculars ens en podien donar informació puntual?⁷

Curiosament, mentre a l'arqueologia li costava deu i ajuda obrir-se pas en l'època moderna, en la contemporània s'havia anat desenvolupant un interès pel vessant material que va esdevenir una pseudoarqueologia, la qual rebria el nom de *arqueologia Industrial*. Era una «*arqueologia sense arqueologia*», fins i tot podríem dir que una «*arqueologia sense arqueòlegs*»; una forma d'estudiar des d'una òptica historicista, monumentalista, social, però no arqueològica, un patrimoni industrial que es quedava obsolet i que era destruït sense pietat. Va costar molts esforços convèncer els historiadors de l'edat contemporània que allò no era arqueologia i que l'arqueologia industrial, o per dir-ho amb més propietat, l'arqueologia de les indústries, no era sinó una part de la materialitat del món contemporani, que caldria estudiar des d'una perspectiva arqueològica global. Per a fer-ho caldrien arqueòlegs especialitzats en aquesta època i en aquesta temàtica que, a més de coneixedors dels problemes relacionats amb la industrialització i amb el final de l'etapa industrial, foren abans que res arqueòlegs i estigueren capacitats per a enfrontar-se a aquesta problemàtica amb les eines i la capacitat conceptual de l'arqueòleg. A poc a poc s'ha anat guanyant la partida i avui dia l'arqueologia s'integra com una més en les actuacions d'aquest tipus, encara que continua generant no poques reticències.⁸

Per què es produeix aquest fet? Doncs per alguna raó que a mi m'agrada denominar *el complex de superioritat de la història documental*. Al llarg de la meua carrera, no són poques les vegades que hem discutit (gairebé sempre en el bon sentit de

període històric) o d'història de l'arqueologia s'entén que tractem no de la disciplina en si, sinó de la seua història. En canvi, quan ho fem d'història de l'art ens referim a l'estudi de l'art i de la seua evolució, no al de la seua història.

7.- Aquesta consideració no deixa de ser una fal·làcia. Arqueologia i història proporcionen informació diferent i complementària. Com a mostra, podem portar a col·lació l'estudi dut a terme per la Universitat de Lincoln a East Anglia a partir de dos mil sondejos arqueològics realitzats simultàniament i amb la mateixa metodologia per a intentar determinar l'impacte que va tenir sobre la població l'epidèmia de pesta negra que es coneixia per les fonts documentals. El resultat ha sigut constatar que els materials ceràmics que poden datar-se a mitjan segle XIV es redueixen entre un 40 i un 70 %, amb pics que arriben al 80 %. Això testimonia una fortíssima reducció de la població que els utilitzava i la crisi d'aquella classe social «*silenciosa*» que a penes va deixar cap més altra empremta en la història que la de la seua mera existència. L'arqueologia per si sola hauria pogut mesurar aquesta catàstrofe i datar-la a mitjan segle XIV. L'encreuament amb la història escrita ens permet posar nom i data a l'episodi que la va generar: l'epidèmia de pesta negra entre 1346 i 1351. Vegeu Lewis Carenza, «*Disaster recovery: new archaeological evidence for the long-term impact 'calamitous' fourteenth century*», *Antiquity*, 90, 2016, 351, 777-797.

8.- Per als que dubten de l'interès de l'arqueologia en el coneixement de les societats contemporànies, no seria sobrer recordar que s'està duent a terme una important actuació arqueològica en els vestigis del sisme submarí de Fukushima. L'objectiu és estudiar els danys del tsunami i els produïts per la neteja i la descontaminació, així com obtenir ensenyances per al que l'article denomina amb cert «*el futur contemporani*». Vegeu Nathan Schlanger, Laurent Nespoulous i Jean-Paul Demoule, «*Year 5 at Fukushima: a 'disaster-led' archaeology of the contemporary future*», *Antiquity*, 90 350 (2016): 409–424.

la paraula) amb altres historiadors, historiadors de la història escrita. Per a ells, la Història amb majúscula és la que s'obté dels documents escrits, que serien més fiables, clars, abundants, de fàcil interpretació (i ací podem incloure tots els termes positius que ens vinguen a la ment) enfront dels arqueològics, que són escassos, foscos, que en molts casos cal buscar i que han de ser sempre objecte d'interpretació, ja que per si mateixos, i llevat de casos excepcionals, és poc el que ens diuen. És la síndrome de «*les dues germanes geloses*», en paraules magistrals de Paolo Delogu.⁹ En realitat, història documental i arqueologia contribueixen, juntament amb moltes altres disciplines, al coneixement de l'ésser humà i del món en què es desenvolupa la seua existència. La Història, amb majúscula, seria el tronc de l'arbre que es nodreix de totes aquestes branques. De manera paral·lela a l'extensió de l'àmbit temporal de l'arqueologia s'han gestat, durant els últims cinquanta anys, arqueologies temàtiques que en molts casos són autèntiques especialitzacions dins de la disciplina, però que de vegades són mers recursos nominalistes per a aprofitar i incloure el nom d'arqueologia, que era un nom que «es venia» bé. Així, podem parlar d'arqueologia subaquàtica, arqueologia urbana, arqueologia del territori, arqueologia dels paisatges, arqueologia de gènere, arqueologia de la mort, arqueologia de culte, arqueologia de la religió, arqueologia dels espais domèstics, arqueologia de l'arquitectura, arqueologia de les imatges, arqueologia forense¹⁰, etc. Moltes d'aquestes arqueologies tenen la seua pròpia raó de ser i s'han consolidat com a autèntiques especialitzacions, amb un cos doctrinal propi i a voltes mètodes d'intervenció també propis, en la major part variacions i adaptacions de la metodologia de treball tradicional. El seu interès és evident, però la mera enumeració desbordaria els límits marcats per a aquesta lliçó.¹¹

L'arqueologia urbana va ser una de les primeres. L'objecte era l'estudi arqueològic de les ciutats superposades, amb la finalitat de millorar el coneixement de la història de la ciutat i de facilitar la salvaguarda del patrimoni arqueològic en els nous plans d'ordenació urbana que en aquells moments es desenvolupaven.¹² Però si ara la destaque sobre les altres no és per la seua

9.- Paolo Delogu en Convegno “*Riccardo Francovich e i grandi temi del dibattito europeo. Archeologia, storia, tutela, valorizzazione, innovazione*”, Siena, Santa Maria della Scala, 16 novembre 2007. <http://archeologiamedievale.unisi.it/insegnamento/mediacenter/riccardo-francovich-e-i-grandi-temi-del-dibattito-europeo-archeologia-storia-tutela-14> . Consulta 20 de juliol de 2016.

10.- Un dels exemples més significatius és l'arqueologia que s'ocupa, per exemple, de tot allò relacionat amb les fosses de la Guerra Civil.

11.- A les ja esmentades podríem afegir altres arqueologies que responen a moviments socials d'ampli desenvolupament avui en la nostra societat, com les de gènere, la infància, la sexualitat, l'homosexualitat, els nacionalismes, etc. D'altres s'orienten cap al coneixement de la biodiversitat i la seua sostenibilitat. O presenten nous enfocaments sobre problemes llargament discutits, com l'arqueologia postcolonial o l'*agency archaeology*. Algunes estan estretament relacionades amb altres ciències, com la bioarqueologia i la geoarqueologia.

12.- El patrimoni arqueològic, a diferència del construït, es manté ocult fins que l'excavació el trau a la llum, cosa que obliga a realitzar una tasca de documentació prèvia a les intervencions urbanístiques. Algunes de les institucions creades en aquell moment van complir amb escriure la seua funció, però a poc a poc el conflicte amb els interessos especulatius immobiliaris i l'escàs interès de les autoritats les va anar buidant de contingut o les va condemnar sense remei a la desaparició. El Taller Escola d'Arqueologia de Tarragona (TEd'A), desaparegut, i el Servei d'Arqueologia Municipal de València (SIAM), buidat de competències, en són bons exemples.

importància, sinó perquè serveix per a exemplificar un cas flagrant d'apropiació del nom d'arqueologia per coses que no hi tenen res a veure. Es tracta de les anomenades *arqueologies urbanes*, terme utilitzat, si més no a Alacant, per a designar uns «muntatges efimers, potser no de massa importància, però [que] al cap i a la fi formen part de la nostra vida i del nostre paisatge ciutadà durant uns quants dies a l'any: per Carnestoltes». ¹³ És a dir, són els muntatges que es fan a la ciutat amb aquest motiu. En vaig sentir a parlar per primera vegada fa uns quants anys per boca d'un dels seus alcaldes, i que em porta a preguntar: què devien entendre realment per arqueologia els inventors d'aquesta expressió?

La teoria en arqueologia

En el desenvolupament de la disciplina arqueològica hi ha un abans i un després, un moment en el qual es produeix una inflexió a partir la qual deixa de ser anàrquica i es converteix en metòdica, per a anar dotant-se a poc a poc del cos doctrinal propi d'una disciplina científica.

Al llarg les primeres dècades del segle xx s'havien vingut gestant moviments orientats a millorar i sistematitzar la recollida d'informació, sobretot en el camp, així com en la manera d'estudiar i presentar els materials. N'hi ha prou de recordar figures com Sir Mortimer Wheeler o la seua deixeblla Kathelyn Kenyon, sistematitzadors del mètode d'excavació amb el qual ens hem format tots els arqueòlegs de la meua generació: el famós mètode Wheeler.

Però aquests moviments eren abans que res propostes pragmàtiques, derivades de les necessitats del treball de camp, consubstancial a l'arqueologia. La veritable revolució no arribarà fins als anys 60 del segle xx, quan sorgisca un moviment estretament vinculat a la filosofia de la ciència en l'àmbit anglosaxó que va rebre el nom de *nova arqueologia* ¹⁴

La nova arqueologia té un doble vessant. D'una banda, la incorporació a la disciplina de totes les innovacions que permetia el desenvolupament de la informàtica, dels ordinadors i de les nombroses facilitats que comportaven: bases de dades, estadístiques, informació gràfica, que s'han anat desenvolupant a mesura que la incessant aparició de màquines cada vegada més potents ho ha fet possible. El creixement ha sigut exponencial i avui dia és impensable desenvolupar un projecte arqueològic al marge d'aquests recursos.

L'arqueologia es presta molt bé a això, perquè la matèria primera sobre la qual basa el seu estudi és una matèria primera material, valga la redundància. Són objectes que es poden tocar, mesurar, pesar, inventariar, comptabilitzar, dibuixar, fotografiar, relacionar... A poc a poc es van fent assajos destinats a sistematitzar el procés integral del treball arqueològic. Llevat de

13.- Definició extreta de la pàgina web de l'Associació Cultural Alicante Vivo, <http://www.alicantevivo.org/2009/02/carnaval-2009-arqueologias-urbanas.html>. Consulta 15 de juliol de 2016.

14.- Són molts els treballs dedicats en aquest marc a la fonamentació teòrica de l'arqueologia. Per citar algunes síntesis recents i clares, vegeu Sonia Gutiérrez Lloret, *Arqueología. Introducción a la historia material de las sociedades del pasado*, Alacant 2001, 39-116; també Esther Álvarez Vidaurre, « Interpretación en Arqueología. Teorías del Conocimiento », *Cuadernos de Arqueología de la Universidad de Navarra*, 15, 2007, 9-30.

l'excavació i les tasques mecàniques pròpiament dites, tot el procés es va fent a través d'aplicacions integrades que permeten recollir la informació de camp (unitats estratigràfiques, grups d'unitats, etc.), descriure i comptabilitzar els materials, vincular-los amb les seues unitats respectives, situar-los en el lloc corresponent i inserir-ho tot en el seu ambient cultural. En l'última dècada s'ha incorporat a aquest procés la fotogrametria digital, amb la utilització de càmeres, escàners làser i mitjans aeris com ara ultralleugers o drons. Són projectes que bullen en les ments i en els àmbits dels arqueòlegs, amb múltiples assajos que no acaben de cristal·litzar encara en un model definitiu. Podem dir que avui, uns setanta anys després de l'inici de la *«nova arqueologia»*, l'activitat pràctica de la disciplina està força normalitzada.¹⁵

Però aquesta és solament una part de la revolució que es desenvolupa amb la nova arqueologia. L'altra, la que realment està en el nucli de l'arqueologia moderna, és l'epistemològica, el plantejament que l'arqueologia no és solament una tècnica per a recuperar informació del subsòl, sinó una disciplina científica que requereix principis, marcs teòrics, objectius i mètodes. L'arqueologia que n'emana és de múltiples enfocaments, complexa i dispar, algunes de les seues vies desapareixerien prompte, mentre que altres han arribat a constituir el nucli fonamental de la disciplina.

La primera línia d'aquesta nova arqueologia, que rep també el nom de *arqueologia processal* o *arqueologia processual*, la podem personificar en l'antropòleg nord-americà Lewis Binford, que entén la cultura com una adaptació al medi. L'objecte de l'arqueologia seria reconstruir tot el sistema cultural a partir d'un dels seus subsistemes: el tecnològic, que a diferència dels altres (social i ideològic) és l'únic que es conserva materialment.¹⁶ L'arqueòleg treballa amb restes materials, igual que l'antropòleg, però a diferència d'aquest no les pot contrastar amb la realitat actual, motiu pel qual Binford insisteix en la importància d'incorporar l'antropologia als estudis arqueològics. Tant, que arriba a afirmar que *«l'arqueologia o és antropologia o no és res»* i renuncia en bona mesura a la seua dimensió històrica. Cal entendre que això es produeix en un marc essencialment nord-americà, en el qual l'arqueologia té, com a àmbit d'estudi, a penes dos-cents anys i on, en canvi, l'antropologia disposa d'un magnífic camp d'experimentació, impensable en contextos històrics més antics. Tots aquests condicionants i totes aquestes contradiccions, van fer que en aquesta versió, la nova arqueologia tinguera poc desenvolupament fora de l'àmbit anglosaxó i més específicament del prehistòric. Les arqueologies històriques, cenyides encara al món protohistòric i antic, amb algunes

15.- L'Àrea d'Arqueologia de la Universitat d'Alacant va desenvolupar fa anys un sistema de gestió integrada d'informació arqueològica (SIA: Sistema d'Informació en Arqueologia) que ara mateix està sent remodelat en el sentit indicat més amunt mitjançant un conveni amb el grup de recerca de l'Institut de Desenvolupament Regional de la Universitat de Castella-la Manxa que dirigeix David Hernández, dins del projecte *«Infraestructura de datos espaciales de patrimonio arqueológico de Castilla-La Mancha»*. Inclou la gestió de la documentació arqueològica obtinguda en el camp i els processos d'estudi i interpretació subsegüents. Incorpora també aspectes de gran potencial amb a penes tractats fins al moment, com les variables cronològiques. Vegeu L. Abad, *«Un ensayo de cronología automatizada»*, *Anales de Prehistoria y Arqueología de la Universidad de Murcia, Homenaje a Emeterio Cuadrado*, 17-18. 2001-2002, 523-531.

16.- Sally R. Binford i Lewis R. Binford, *New Perspectives in Archaeology*, Chicago, 1968.

incursions en el medieval, van seguir una senda més tradicional, historicista i positivista, amb unes quantes pinzellades d'altres versions de la Nova Arqueologia que prompte es farien visibles.

Una d'aquestes, que combinava principis epistemològics amb propostes reals, és l'arqueologia analítica de David L. Clarke, que publica la seua obra bàsica el 1968.¹⁷ En la seua proposta, l'arqueologia s'ocupa de la recuperació, descripció, sistematització i estudi de la cultura material del passat, cosa que no difereix molt de la definició tradicional, encara que Clarke seguísca per a fer-ho un mètode científic basat en l'hipotètic-deductiu que correctament aplicat hauria de reduir la subjectivitat en els estudis i les interpretacions arqueològiques.

Tant l'arqueologia processal com l'arqueologia analítica intenten assimilar l'arqueologia a les ciències «pures», renunciant per a fer-ho en bona mesura al seu contingut històric. No obstant això, la dificultat d'aplicar aquests models a disciplines bàsicament humanístiques va fer que prompte caigueren en desús, encara que es conservaren moltes de les facetes metodològiques que havien contribuït a desenvolupar.

Un dels causants d'aquesta caiguda en desgràcia va ser el materialisme històric, que enfocava el canvi de les societats des d'una perspectiva social i premia en consideració els agents d'aquest canvi, una cosa de la qual s'havien oblidat les propostes anteriors. Aquesta arqueologia es basa en les dades materials per a reconstruir els processos de canvi que tenen lloc en les societats que els generen. El materialisme que s'imposa a Europa no és el rígid materialisme ortodox, sinó una versió més lleugera, molt més flexible, que es desenvolupa a Itàlia entorn de Ranuccio Bianchi Bandinelli i els deixebles que es van formar amb ell. Aquesta escola ha contribuït poderosament al desenvolupament de l'arqueologia moderna, tant en els aspectes conceptuals com en els metodològics, desenvolupant eines i estratègies adequades per a les cultures europees, bàsicament les del món clàssic, però exportables a les altres etapes històriques. L'escola italiana va permetre superar les rígides cotilles de l'arqueologia tradicional i va saber desenvolupar i incorporar eines noves, algunes de les quals, com la metodologia d'excavació i registre Barker-Harris, desenvolupada a Anglaterra, han significat una autèntica revolució en l'àmbit de l'arqueologia.¹⁸ A més, va tenir el mèrit de destacar la importància dels estudis arqueològics per a traure a la llum una gran part de la societat que a penes havia deixat cap més testimoni que el de la pròpia existència.¹⁹

Encara que el materialisme històric ha sigut el corrent teòric que més ha influït en l'arqueologia moderna, existeixen altres

17.- David L. Clarke, *Analytical Archaeology*, Londres, 1968. Traducció espanyola de 1984.

18.- Aquesta incorporació va ser tan intensa que en l'àmbit llatí sovint es tendeix a pensar que els seus creadors van ser els mateixos investigadors italians.

19.- Vegeu, per exemple, Andrea Carandini, *Arqueología y cultura material*, Bari 1975 (traducció espanyola de 1984), o Felipe Bate, *Arqueología y materialismo histórico*, Mèxic, 1977. Reflexions més modernes poden consultar-se en l'obra *La materialidad de la historia. La arqueología en los inicios del siglo XXI*, coordinada per Juan A. Quirós Castillo, Madrid 2013, així com en les reflexions plantejades per Umberto Moscatelli, Marc Conesa, Pablo Giménez-Font i Carlo Tosco, titulades «Archeologia e mondo contemporaneo: quattro opinioni su La materialitat de la història», en *Siris*, 15, 2015, 199-212. També Jaime Almansa Sánchez, ed. *El futuro de la arqueología en*

que han postulat línies diferents, entre les quals les que atribueixen una importància especial al punt de vista de l'individu que desenvolupa l'activitat científica. És una tendència que deriva de l'estructuralisme, tan estès en l'àmbit de la llengua, i que potencia l'estudi de les dimensions simbòliques i ideològiques de la cultura a través sobretot d'anàlisis semiòtiques, en les quals l'estudiós intervé com un factor més, i deixa també una porta oberta als estudis antropològics i etnogràfics.

Altres corrents comparteixen amb l'estructuralisme aquesta reacció idealista i poden agrupar-se en l'anomenada *arqueologia contextual*, el principal representant de la qual és Ian Hodder.²⁰ Propugna una tornada a la dimensió històrica de l'arqueologia i de la història en general, però nega la seua dimensió científica. Segons aquesta teoria, les dades arqueològiques estan tan matisades per la intervenció de l'arqueòleg que es fa impossible establir una teoria científica, i cada actuació i interpretació arqueològica no passa de ser un fet exclusivament personal. Aquestes postures han sigut portades a l'extrem per moviments com el postestructuralisme i el deconstructivisme, que arriben a negar l'existència del «passat real» i la possibilitat de desenvolupar una història —i no solament una arqueologia— objectiva. L'investigador seria el que crea aquest passat des de la seua pròpia posició, des de la manera en què s'enfronta a les dades. Portat a l'extrem, aquest corrent posa en dubte el coneixement objectiu del passat i en conseqüència arriba a parlar d'una «*arqueologia d'engrunes*» i a proposar, en últim terme, la «*dissolució de la ciència*».²¹

L'arqueologia, avui

D'aquesta intensa confrontació dialèctica entre els objectes i la forma d'interpretar-los sembla desprendre's la idea d'una disciplina en crisi, en permanent ebullició, i probablement és així. Però és una crisi positiva, de la qual van sorgint noves orientacions, noves línies d'intervenció i interpretació que es van integrant en el cos doctrinal de la disciplina al mateix temps que l'enriqueixen amb nous punts de vista, aportacions, objectius, etc.

No sé si en algun moment arribarem a aquella homogeneïtat, almenys aparent, que mostrava la disciplina a mitjan segle xx. És possible que no, i segurament serà millor que no siga així. Del debat, de la discussió, de la confrontació d'opinions, eixirà una arqueologia més reforçada, més preparada per als desafiaments de tota mena que estan per arribar. I segur que la nostra universitat continuarà tenint molt a dir en tot aquest procés.

Però perquè això passe cal que els principis dels quals partim siguem clars i fermes. Ja hem dit que, en la nostra concepció, l'arqueologia és una disciplina històrica i antropològica que estudia la humanitat a partir dels seus vestigis materials, estiguen

España, San Fernando de Henares, 2011, en què quaranta-cinc professionals de diversos àmbits relacionats amb l'arqueologia exposen les seues opinions, experiències i reflexions.

20.- Ian Hodder, *Reading the Past. Current approaches to interpretation in archaeology*, Cambridge 1986; revisat el 1991 i 2003. Traduït a l'espanyol en 1988.

21.- Una història actualitzada i crítica d'aquesta evolució de l'arqueologia pot veure's en el llibre de Bruce Trigger *A History of Archaeological Thought*, Cambridge 2006, 2a ed. Traducció espanyola de la primera edició: *Historia del pensamiento arqueológico*, 1992.

enterrats o no, per a obtenir coneixements sobre la seua forma de vida, tant pel que fa a la ubicació en l'espai i en el temps com al desenvolupament social i cultural.

Però amb aquests principis cal baixar al terreny. L'arqueologia té un vessant importantíssim de treball de camp, unes vegades dins de programes pensats i desenvolupats, de recerques de llarga durada; d'altres, forçada per obligacions concretes, com ara obres públiques i privades, urbanitzacions, edificis, etc.²² Totes comparteixen un element: intervenen sobre el patrimoni i són creadores de patrimoni. Un patrimoni que ha de ser identificat, documentat, estudiat, investigat, consolidat, conservat, mantingut i difós. Tot el que es converteix en patrimoni té uns «drets» definits per lleis autonòmiques i nacionals, directives de la Unió Europea i recomanacions que la UNESCO i altres organismes internacionals publiquen periòdicament en forma de cartes. Aquests drets creen al seu torn deures que no generen altres investigacions històriques, com l'importantíssim deure de tutela, el compliment del qual és exigible als investigadors i a les institucions responsables. Són drets i deures que cal respectar, complir i fer complir.²³

Finalment, però no per això menys important, és obligació de l'arqueòleg contribuir a millorar el paper que l'arqueologia té en la societat i també la manera en què aquesta societat la percep. Per a molta gent, l'arqueologia continua sent una espècie d'aventura llegendària, dedicada a l'estudi de societats llunyanes i misterioses, protagonista de grans descobriments duts a terme per herois gairebé mítics. Això que tant crida l'atenció són casos excepcionals, que n'hi ha, i sobretot, que n'hi va haver en els inicis de l'arqueologia. Però el que avui estudia principalment són monuments pròxims, coneguts d'antic o descoberts per ella mateixa, tant si són espectaculars com si tot just tenen valor material. Aquests són els que ens permetran conèixer millor la nostra història i els qui la van desenvolupar.

Hem de ser conscients que en aquest món de la immediatesa, la imatge l'arqueologia va perdent la carrera de l'interès social. El medi ambient, el patrimoni natural, el món que ens envolta (l'*Umwelt* que vaig sentir per primera vegada a Alemanya al principi dels noranta) ens va guanyant la partida. Té vida pròpia, es mou per si mateix, devetla amb facilitat l'interès de l'espectador. En canvi, l'arqueologia i el patrimoni material són immòbils, estàtics, cal conferir-los moviment, visualitat, i això no és sempre fàcil. Grans documentals sobre arqueologia desenvolupats amb molts mitjans i recursos avançats resulten plans,

22.- En aquesta nova concepció de l'arqueologia, l'objectiu principal no és tant documentar objectes i esdeveniments com els processos que els han fet possible. Per posar un exemple que sens dubte ens resultarà pròxim: en el seu moment la troballa de la dama d'Elx va ser una fita importantíssima i l'obsessió per traure noves dames d'Elx un tema recurrent en la nostra arqueologia. Però el que avui interessa als arqueòlegs és entendre què i com va fer possible que existira la dama, per què era on es diu que havia estat, com va arribar a estar allí i què significava per a aquells que la van fabricar, van utilitzar i van ocultar. Per a tot això cal estudiar l'objecte en si, naturalment, però també el seu entorn i el seu context.

23.- Vegeu per exemple, el treball col·lectiu coordinat per Agustín Azkárate, «*La Arqueología hoy*», en el congrés *Medio siglo de Arqueología en el Cantábrico Oriental y su entorno*, Vitòria-Gasteiz, 2009, 599-615.

pesats, mancats de vida. Si no aconseguim interessar la societat, no ens ha d'estranyar que considere el patrimoni arqueològic com un obstacle per al seu progrés i no com un motor de desenvolupament cultural, i per què no?, també econòmic. Promoure aquesta funció social és vital per a la disciplina. És evident que es necessita una base empírica sobre la qual treballar i que aquesta base no sempre existeix, però en moltíssimes ocasions els monuments estan ací, a l'abast de la nostra mà, i deixem que s'enfonsen o que arrosseguen una existència miserable. Es necessiten arqueòlegs que sàpien interpretar-los i presentar-los, i administradors que s'hi interessin, que es deixin assessorar per professionals i experts i que es convencen que poden contribuir a la millora social i econòmica de la nostra societat. Tenim la matèria primera i professionals capaços de traure'n el partit necessari. Només cal que siguem capaços de dissenyar les estratègies i els processos corresponents i posar-los en marxa.²⁴

Exemples no en falten. N'esmentarem un parell. Un, el de la Catedral Vella de la ciutat de Vitòria, on un equip interdisciplinari format entorn del grup de Patrimoni Construït de l'Àrea d'Arqueologia de la Universitat del País Basc va dissenyar un projecte d'intervenció que en si mateix va esdevenir un pol d'atracció. El seu lema «*Obert per obres*» s'ha convertit en leimotiv de qualsevol intervenció patrimonial amb cara i ulls. El projecte ha sigut capaç de revitalitzar per si mateix una part de la ciutat que n'estava molt necessitada.²⁵

Un altre exemple més pròxim és el de Cartagena. La ciutat disposa d'un patrimoni arqueològic riquíssim que havia passat desapercbut i que en realitat els cartageners consideraven un obstacle per al seu desenvolupament. El projecte del teatre romà, que s'inicia com una intervenció marginal i que contra vent i marea aconsegueix excavar i posar en valor el monument, ha capgirat aquesta opinió. A la vista de la seua rendibilitat social i econòmica s'han anat rescatant de l'oblit altres projectes ja realitzats o a mig fer que han permès dissenyar un recorregut cultural que constitueix avui dia el principal atractiu de la ciutat. No solament això, n'ha facilitat el desenvolupament d'altres com el d'El Molinete, que ha aplegat patrocinadors públics i privats (sí, privats) que n'augmenten extraordinàriament la potencialitat. Són projectes interdisciplinaris de llarga durada (vint anys en el cas del teatre), dissenyats i desenvolupats per arqueòlegs en col·laboració permanent amb altres professionals, molt allunyats de les intervencions populistes guiades per la immediatesa i l'obtenció de resultats espectaculars a les quals, dissortadament, estem acostumats.²⁶ L'arqueologia és una ciència que vol temps, reflexió, però sobretot, intel·ligència.

Temps, reflexió i una mica d'intel·ligència és el que pot oferir la universitat, marginada en molts d'aquests processos en benefici

24.- Podem citar, a manera de referència, dues obres recents que mostren diferents formes d'abordar el patrimoni cultural: María Ángeles Querol Fernández, *Manual de gestión del patrimonio cultural*, Madrid, 2010, i Antonio Espinosa Ruiz i Carmina Bonmatí Lledó, *Manual de accesibilidad e inclusión en museos y lugares de patrimonio cultural y natural*, Gijón, 2014

25.- Agustín Azkarate, Leandro Cámara, Juan Ignacio Lasagabaster i Pablo Latorre, *Plan Director para la Restauración de la Catedral de Santa María de Vitoria-Gasteiz*, Vitòria-Gasteiz, 2001.

26.- Per citar algunes obres de conjunt. Per al teatre, Sebastián Ramallo Asensio, *Teatro romano de Cartagena*, Cartagena 2009; i per a El Molinete, José Miguel Noguera Celdrán, *Arx Hasdrubalis. La ciudad reencontrada. Arqueología en el cerro del Molinete (Cartagena)*, Múrcia 2010.

d'organismes més directament relacionats amb l'administració, i per tant, més fàcilment controlables, o d'empreses professionals en les quals la urgència i la immediatesa són, per necessitat i imposició, senyal d'identitat. L'actuació de la universitat s'hauria de basar en programes a llarg termini, en els quals la recerca estiga estretament imbricada amb la docència, de manera que els nostres alumnes puguin obtenir la seua formació pràctica dins dels programes de les assignatures i a través dels seus propis professors. Una aspiració que esdevé impossible amb el disseny dels plans d'estudi actuals.

És molt el que queda per davant. La ciència arqueològica ha recorregut un llarg camí amb la renovació de la seua manera de treballar, de la seua manera de pensar, d'enfrontar-se als desafiaments i als problemes. Ara té davant seu un altre repte: fer-ho interessant i assumible per la societat. Necessitem fer conèixer i suscitar l'interès pels antics vestigis materials, perquè es coneguen i es valoren, ja que ningú valora el que no coneix. Per a fer-ho cal posar un èmfasi especial en l'ensenyament; és en les escoles on cal començar a ensenyar el valor del patrimoni i assentar les bases de la seua comprensió i interpretació. Sense invents ni tergiversacions, que probablement és la part més difícil.

I per a concloure, no oblidem mai que l'arqueologia és una disciplina històrica, una disciplina que, en paraules de Sonia Gutiérrez Lloret, una de les deixebles a les quals m'he referit al començament d'aquesta lliçó: *«Dóna veu a les persones silencioses que van construir la materialitat de la nostra història.»*